

DAVID HUME'DA AKIL NEYİ BAŞARABİLİR?

Güncel Önkal

Kaynak:

İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, çev. Oruç Aruoba, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976.

David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* adlı kitabında bize felsefesinin temel çizgilerini ortaya koymaktadır. Bundan hareketle Soruşturma'yı soruşturmayı beş başlık altında yapmayı uygun buldum:

1. *David Hume'un Felsefe Anlayışı ve İnsanın Yapısına Uygun Olarak Yapılacak Felsefe*
2. *David Hume'un Bilgi Teorisi*
3. *Doğa Yasallığı ve Bilim Görevi*
4. *Şüpheliği ve Nedensellik Eleştirisi*
5. *İnsanın Akli Neyi Başarabilir?*

1)David Hume'un Felsefe Anlayışı

David Hume'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* adlı kitabında ortaya koyduğu bilgi teorisinin temel noktasını kitabın ilk satırlarında belirlediği farklı felsefe türleri arasındaki ayrımların ve kendisinin bu konuda tarafında olduğu "kolay, açık ve doğal felsefenin işlevi" oluşturmaktadır.

Hume, iki türlü temel felsefe yaklaşımından bahseder. Bu felsefelerin özellikleri şunlardır:

1-Morale Dayalı Değer İçerikli Felsefe:

- İnsan eylem için doğmuştur.
- İnsan duygusal ve aflarda bulunan bir varlıktır.
- Değer felsefesi ve edebî etkinlikler insan duygularına, hislerine hitâp eder.

2- Teorik İçerikli Felsefe:

- İnsan akıl sahibi bir varlıktır.
- İnsanın doğal yapısına bir teorik düşünme olarak bakarlar.
- Tek tek durumlardan genel ilkelere giderek soruşturmaları sürdürürler. Her bilimde insanın tüm meraklılığını sınırlandıracak ana ilkelere ulaşmadıkça dur-durak tanımazlar.
- Sıradan okuyucu için soyut hâttâ anlaşılmas gözüke de okumuş ve bilge olanların onayını amaç edinirler.

Bu bağlamda yüzyıllardır yapılan teorik içerikli felsefeye ağırlık vermek olmuştur. Hume, felsefenin rahat, ve açık olması gerektiğini ısrarla vurgular. Bu kabulle geliştirilmiş felsefe yaşamın içinde ve daha yararlı olacaktır. Böyle bir felsefe sürekli ünü hak eder. Anlaşılması güç felsefe yapan filozof herhangi bir etki yaratamayacağı için sıradan bir insan olur. Oysa ki

insanlığın sağduyusunu sadece daha güzel ve daha alımlı renklerle sunmayı amaç edinen filozof hataya düşerse daha ileri gitmez, zihnin tabi eğilimlerine yeniden başvurarak doğru yola döner ve kendisini tehlikeli kuruntulardan kurtarır. (buna örnek olarak Filozof Cicero'yu vermektedir.)

Yalnızca filozof olan kişi insanlara uzak yaşayışı ve insanların anlayışından uzak ilkeler ve kavramlara bürünmüş yaşadığı için toplumun yararına bir katkıda bulunmadığı sanıldığından dünyada genellikle çok az kabul gören kişidir.

- İnsanın Yapısı ve İnsan Yapısına Uygun Felsefe

İnsan akıl sahibi bir varlıktır. Bilimden kendisine uygun besini alır. Ancak anlama yetisinin sınırları bu konuda elde edilenlerden çok az tatmin sağlar. İnsan zihni dinlenmek ister. Özen ve çalışmaya olan eğilimini her zaman canlı tutamaz. Doğa bilimlerine olan tutku sürmeli ama eylemler ve toplumlarla ilişkili olmalı. Karışık düşünce ve derine dalan araştırmaları yasaklıyorum! Filozof olun ama tüm felsefeniz içinde yine insan kalın!

İnsanlar kolay felsefeyi soyut ve derine inen felsefeye yeğ tutmadılar.

Kolay felsefe düşüncelerimize verdiği kurallarda ve akıl yürütmelerde derine giden felsefe olmadan yeterli bir kesinlik düzeyine ulaşılamaz.

Kesin, tam ve doğru akıl yürütme her kişi ve her eğilim için uygun kapsayıcı çözüm yoludur. Aynı şekilde yaygın batıl inançlarla karışarak bu inançları dikkatsiz akıl yürütme için farkına varılmaz bir şekle sokan bilim ve bilgelik kavramına bürüyen karışık felsefeyi ve metafizik dilini ortadan kaldırmayı sadece o başarabilir.

Bilgi yükünün en belirsiz ve uygunsuz yanlarının atılması ve insanın doğal yapısının yetenekleri ve yetilerinin tam bir incelenmesinden çıkacak olumlu sonuçlar vardır.

Zihin işlemleri bize son derece yakın oldukları halde kendileri düşünülme objesi olunca belirsizliğe bürünmüş görünürler. Doğal olan ve alışkanlıkla düşünme tarafından geliştirilen üstün bir görme gücüyle bir anda kavranmaları gerekir. Bundan dolayı zihnin değişik işlemlerinin bilinmesi, bunların birbirinden ayrılması uygun başlıklar altında sınıflandırılması, düşünme ve soruşturma objesi oldukları zaman içinde, buldukları görünürdeki karışıklığın düzeltilmesi bilimin önemsiz sayılamayacak bir görevi olur.

Duyuların objesi olan dış cisimlerle yapılan hiçbir değeri olmayan bu düzenleme ve ayırmanın zihin işlemlerine yöneldiği zaman karşılaştığımız zorluk ve harcadığımız çaba ile orantılı olarak değeri artar.

Eleştirenler, mantıkçılar, siyasetçiler ve moralistler hareketlerin kabalığı ve çeşitliliğine bakarak bu duygu farklılıklarının dayanabileceği bir ortak ilke aramışlardır.

Şimdiye kadar sadece batıl inançlara sığınarak saçmalığa ve yanlışlığa da bir örtü görevini gören bu karışık türden felsefelerin temellerini sarsabilirsek mutluluğumuz büyük olacaktır¹.

¹ Bu tartışmaya açık ifadesini son bölümde ele alacağım.

2) Bilgi Teorisi

David Hume kitabının ilk bölümlerinde ortaya koyduğu bu felsefe anlayışına dayanarak bilgi teorisini şekillendirecektir kuşkusuz. Bilgi teorisi –bahsetmiş olduğu- karmaşık usavurmalardan olabildiğince uzak ve doğallığa dayalı oluşturulacaktır.

Hume, zihnin algılarını ikiye ayırır:

I)

1- *DÜŞÜNCELER*: daha az canlı ve güçlü algılar

2- *İDEALAR* : daha canlı ve güçlü algılar

Örneğin; portakalın biçimi, kokusu, tadı, sertliği.

II)

İZLENİMLER ise daha canlı algılarımızın genel adıdır. Daha az canlı algılar olan ve duyum ve hareketler üzerinde düşündüğümüz zaman farkına vardığımız idealardan ayrılırlar. Örneğin, portakalın dokunma, görme ve tatma sonucunda elde ettiğimiz izlenimdir.

İnsan düşüncesi sınırsızdır. Öyle ki gerçeğin ve doğanın sınırlarını aşar. Hiç görülmemiş ve işitilmemiş bir şey de kavranabilir. Fakat düşüncemiz bu sınırsız hürriyetin karşısında yaratıcılık yeteneğinin duyuların ve tecrübelerin verdiği malzemeleri birleştirmek, yerleştirmek, yerlerini değiştirmek, büyütme ya da küçültme yetisinden başka bir şey olmadığını görürüz.

Örneğin; altın bir dağ düşündüğümüzde, bilinebilir iki öge olan altın ile dağı bir araya getiririz. Bir erdemli at da tasarlayabiliriz. Bu tasarımı da kendi duygularımızdan kavrayabildiğimiz erdem ve görünüşünü, biçimini bildiğimiz atın birleştirilmesi olur.

Kısacası *düşünmenin bütün malzemesi dış ya da iç duygumuzdan² gelmez*. Bunların sadece karışımı ya da birleşimi zihin ve istemeye aittir. *Bütün idealarımız ya da zayıf algılarımız, izlenimlerimizin ya da canlı algılarımızın kopyalarıdır*.

Kanıtları:

1-Ne kadar karmaşık ya da yüce olursa olsun düşünce ya da idealarımızı çözümlediğimizde bunların her defasında daha önceki bir his ya da duyguyu kopya eden basit idealardan meydana geldiğini görürüz. Örneğin TANRI ideası: Sonsuz akıllı, sonsuz bilge, sonsuz iyi'den oluşur.

² Orijinali "sentiment": Aşırı his, seziş, duygu. İçli bir duyu hali de denilebilir.

2-Organ sakatlığından dolayı bir kimse herhangi bir duyum türünde duyarlı değilse her zaman bu duyumların karşılıkları olan idealar konusunda o denli az duyarlı oldukları görülür. Kör bir kimse renklere ilişkin fikirlere ulaşamaz.

Benzer şekilde yumuşak huylu bir adam zalimlik ideasını tam anlamıyla kavrayamaz.³

Bütün idealar özellikle soyut olanları kendiliklerinden silik ve belirsizdir. Zihnin bunlar üzerinde çok zayıf bir egemenliği vardır. Başka benzer idealarla karıştırılmaya yatkınlardır. Ve bir terimi seçik bir anlamda da bir süre kullanınca, ona bağlı belli bir idea olduğunu hayal etmeye yatkındır. Aksine bütün izlenimler yani iç ve dış duyumların hepsi güçlü ve canlıdır. Aralarındaki sınırlar daha kesin bir şekilde belirlidir. Bunlarla ilgili hata ya da yanlışlığa düşmek kolay değildir.

Öyleyse bir felsefi terimin herhangi bir anlam ya da idea olmaksızın kullanıldığından kuşulanırsak sadece şunu soruşturmak yeter: Bu sözde idea hangi izlenimden doğmuştur?

Hume, ideaların bağlantıları/çağrışımları üzerine şunları söylemektedir: Zihnin farklı düşünceleri ya da ideaları arasında bir bağlantı ilkesi vardır: Belleğe ya da hayalgücüne gelişleri ile belirli bir yöntem ve düzen ölçüsü içinde birbirlerini çağırdıkları açıktır. Ciddi düşünme ve konuşmalarımızda bu o kadar bellidir ki, ideaların düzenli yolu ya da zincire uygun olmayan bir düşünce hemen farkedilir. En rastgele ve serbest konuşmada düşlerimizde bile bütün geçişleri bağlayan bir şey vardır. Farklı diller arasında da bileşik ideaların bütün insanlık üzerinde eşit ölçüde etkisi olan bir evrensel ilkeyle birbirine bağlandığının kesin ispatı vardır.

İdealar arasında üç bağlantı ilkesi vardır Hume'a göre: (*çağrışımın yasaları*)

1-BENZERLİK: Bir resim düşüncelerimizi doğal aslına götürür.

2-YAKINLIK: Bir apartman dairesinden söz edilmesi diğer daireler hakkında soruşturma ya da konuşma başlatır.

3-NEDEN/ETKİ: Bir yarayı düşündüğümüzde onu izleyen acıyı düşünmeden edemeyiz.

Neden ve etkiler akıl ile değil *tecrübe* ile bulunabilir. Hiçbir nesne duyulara verilen nitelikleriyle kendisini ortaya çıkaran nedenleri ya da kendisinden doğacak etkileri belli etmez. Ne de aklımız tecrübenin yardımı olmaksızın gerçek varoluş ve olgu sorusunda çıkarımlar yapabilir. Örneğin bize tamamen yabancı olan nesnelere...

Doğadaki gündelik oluşlarla çok az benzer yanı bulunan olayların da tecrübeyle bulunduğu rahatça tespit edilebilir. Hiç kimse barutun patlamasının ya da demirin mıknatıs özelliğinin a priori kanıtlamalarla bulunabileceğini hayalinden geçirmez. Alışkanlıklar bizi öylesine etkilemiştir ki en kuvvetli olduğu yerde sadece tabi cahilliğimizi örtbas etmekle kalmaz, kendisini bile saklar. Yalnızca en üst derecede olduğu için hiç yokmuş gibi gözükür.

Hume, insan aklının ya da soruşturmasının bütün *objelerini* iki gruba ayırarak inceler:

³ Son bölümde aklın işlevlerinde tekrar ele alınacak

1. İdea İlişkileri: Geometri, cebir...gibi. Ya sezgi ya da tanıtlama yoluyla kesin olan her ifadedir. ($3 \times 5 = 30 / 2$) Bu önermeler evrende varolan herhangi bir şeye dayanmadan sadece düşüncenin işlemesiyle ortaya çıkarılabilir.
2. Olgu Sorunları: Aynı tarzda doğrulanamazlar. Bunların hakikatine ilişkin elimizde ne kadar kuvvetli olursa olsun, birinciyle aynı iç yapıya sahip değildir. Her olgu sorununun tersi mümkündür. Çünkü hiçbir çelişki içermez. Zihin tarafından aynı kolaylık ve seçiklikle, gerçekliğe aynı derecede uygunmuş gibi kavranır. “Yarın güneş doğmayacak” önermesi doğacak önermesi kadar anlaşılır ve bir çelişki içermez. Bu durumlarda yanlışlığını kanıtlanmaya çalışmamız boşuna olur.

3) Doğa Yasallığı ve Bilimin Görevi:

Olgu sorunları hakkındaki akıl yürütmeler neden-etki ilişkisine dayanır. Birine arkadaşının neden şehir dışında olduğuna inandığını sorsak, bize öyle ya da böyle bir sebep gösterecektir (arkadaşından aldığı mektup, son konuşmaları, sözler...) Olgular hakkında bütün akıl yürütmelerimiz aynı yapıdadır. Her defasında ortada olan olgu ve ondan çıkarılan diğer olgu arasında bir bağ varsayılmaktadır.

Nedensellik ilkeleri hiçbir zaman kesin olarak tanıtlanamazlar, ama bunlara inanmalıdır; çünkü bu inanma “Pratik Hayat” bakımından gereklidir. Yaşadığımız ya da kendimizin harekete getirdiğimiz olayların ardından belli bir takım olayların geleceğini beklememiz pratik hayatın güvenliği bakımından gereklidir.

“Art arda geliş” ne kadar sık oluyorsa, onun tekrarlanacağı da o kadar olası olur. Deney bilimleri bu olasılığı (probability) saptama ve matematik olarak belirleme ile yetinirlerse, tanıtı olmayan nedensellik kavramından pekala vazgeçilebilirler. Bununla da en olası olarak neyi beklememiz gerektiğini bize göstermiş olurlar.

Böylece Hume, günümüz bilim idealinin prensibini yüzyıllar öncesinden verebilmiş oluyor.

Doğa yasası, olgular arasındaki tekrarlanmaları çok olası olan ilişkiler kavramıdır. Doğa yasası derken, bunu değil de olaylar arasındaki reel bir bağlılığı anlarsak, bilme gücümüzün dışına çıkarız.

4) Şüpheliği ve Nedensellik Eleştirisi

Olası ilişkiler kavramı ile Hume’un empirizmi deney bilimleri bakımından bir *Şüpheliğe* (skeptisizm) varmış oluyordu. Bu anlayışta deney bilimleri olguları saptama ile yetinecek, bunun dışına çıkıp zorunlu bağlantıları kavramak isteyen bir teoriye gitmeyecektir. Çünkü böyle bir şey bilimsel bir tanıtlamanın değil de, ancak alışkanlığa dayanan bir inanmanın ürünü olur. Hume’un olgularının saptanmasından ileriye götürmek istememesi *Pozitivist* bir anlayış ve *Aydınlanma* düşüncesini önceleyen bir prensip olacaktır.

Nedensellik Eleştirisi:

- 1- Hiçbir zaman algılanamaz, ancak düşünülebilir. Bir sonuç olarak çıkarılmaz, dolayısıyla tanıtlaması da olamaz.

- 2- Nedensellik ne doğrudan doğruya bilinir; ne de araçlı olarak tanıtlamalarla bilinir; hiç bilinemez.
- 3- Bilincimizde birbiri ardına gelen tasarımlar arasındaki bir ilgiyi, yani sübjektif bir bağlantıyı olaylar, nesnelere arasındaki bir ilgi haline sokarız. Sübjektif olan bir şeyi objeleştiririz.
- 4- Tasarımların bilincimizde ard arda gelişlerine bakarak, bundan olayların kendi aralarındaki zorunlu bağılıklarını çıkaramayız, tanıtlayamayız. Buna ancak İNANABİLİRİZ.

Töz Eleştirisi:

Töz yoktur. Çünkü töz idesine karşılık olan bir izlenim yok. Belli bir izlenim bulamıyoruz ki yansıması töz olsun.

“Nesnel gerçeklik hiçbir zaman bilinemez.” Çünkü onu bilmek için deneyden başka hiçbir dayanağımız yoktur. Deney ise evrensellik ve zorunluluk öğelerinden yoksundur. Evrensellikten yoksundur çünkü: Sınırlıdır ve yeni bir deneyin ne türlü sonuç vereceğini bilemeyiz. Bugüne kadar hep aynı sonucu vermesi bundan sonra da o sonucu vereceği anlamına gelmez.

Zorunluluktan yoksundur çünkü: Soğumayı donmanın izleyeceği her zaman her yerde göstermez.

Demek ki bilebileceğimiz sadece olgulardır. Deneycilikte “yanılmayı” sağlayan çağrışımlardaki bağlantı hatalarıdır.

5) İnsanın Akli Neyi Başarabilir?

İnsan aklının yapabileceği olsa olsa doğal fenomenleri meydana getiren ilkeleri daha yalın bir hale getirmek ve

- Analoji
- Tecrübe
- Gözlem yoluyla akıl yürüterek birçok belirli etkiyi birkaç genel nedene indirgemektir.

Ama bu genel nedenlerin nedenlerine gelince bunları bulmaya kalkışmamız boşuna olur. Bu en son kaynak ve ilkeler insan merakına ve soruşturmasına tümüyle kapalıdır.

Doğa bizi bütün sırlarından uzak tutmuştur. Nesnelere sadece birkaç yüzeysel niteliğinin bilgisini sağlarken, bir yandan da nesnelere etkilerinin tümüyle dayandığı güçler ve ilkeleri bizden gizlemiştir. Bizim bildiğimiz şeyler ya da nesne diye belirlediğimiz şeyler bilinç olgularının kendisidir. Bizim bir şeyi bilmemiz bir algılama olayından başka bir şey değildir. Sujede bulunan her şeyin kökü mutlaka deneydedir. Sujedeki bilgilerin hiç olmazsa temeli hammaddesi objeden gelir, süjenin yaptığı bu hammaddeyi işleyip düzene sokmaktır.

Böylece, Hume’da insan aklı pasif bir anlayışa sıkıştırılmıştır. Akıl için içine girdiğinden insanın realiteden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Akıl pasif olduğu kadar da yaptığı atıflarla vardığı sonuçlar bakımından egemendir ve etkilidir. Ancak metafizik ve olgulardan çıkmayacak soyutlamalar komik ve anlamsızdır. Her şey akıla konu edilemez. Örneğin din, aklın değil inanmanın konusu olarak kalmalıdır.

Batıl inançları yıkmanın yolu olgulara dayanan kavrayışımızı daha da derinleştirmektir Hume'a göre. Bu Aydınlanmacı düşüncenin de düsturu olacaktır benzer şekilde. Bilinmeyen v spekülâtif konularla uğraşılmamalıdır. Somut olanda kalınmalıdır.

Eşitlik, adalet, sonsuzluk kavramlarına insanın nasıl ulaştığı konusunda Hume neler demektedir?

Zalim olmayan biri zalimliği tam anlamıyla kavrayamaz ise değer rölativizmi ve insan hakları gibi konularda Hume düşüncesi sınırlarında kalarak aydınlanmacı bir tavır sürdürülebilir mi?

Bu soruların cevabı ikinci bir çalışmada cevaplandırılmaya değerdir.